

A xeración de poetas dos 80 reúne a súa poesía e comeza a escribir as súas memorias. É un fenómeno que un dos seus protagonistas, Xosé María Álvarez Cáccamo, achaca a “un momento de reflexión poética sobre o camiño que podemos seguir”, simultáneo ó impás poético que viven tanto el como outro compañeiro de grupo e de memorias, Ramiro Fonte, novidade estes días nas librerías con ‘Os meus ollos’, onde evoca a súa adolescencia en Pontevedra como adianto dunha próxima obra de oitocentas páxinas que está ultimando. Ambos súmanse ó grande éxito editorial do Nadal pasado, as super vendas de Manuel Rivas en ‘Do descoñecido ao descoñecido’ –que reúne a súa poesía e se converteu na obra con máis número de lectores da historia de Espiral Maior– e ás recompilacións recentes de Vítor Vaqueiro, Arcadio López Casanova, Darío Xohán Cabana, Xosé Miranda, Xabier Seoane, Xulio López Valcárcel, o propio Ramiro Fonte, Luís González Tosar ou as inminentes de Vicente Araguas e María Xosé Queizán. Para Fernán-Vello, director de Espiral Maior, trátase de, en certo xeito, axudar “a establecer os poetas e a fixalos no tempo de forma definitiva”, mentres que para Fran Alonso –coordinador literario de Xerais– é “evidentemente unha estratexia editorial” que encerra as súas dificultades: acertar co autor. Da mesma opinión é a crítica

Escrita e memoria, os lindes

Helena González, se ben engade que a estratexia, ademais de comercial, “monumentaliza a obra propia” e, ó mellor, nestes momentos, estase correndo demasiado rápido “para entrar na historia inmediata”. A memoria, a individual, a humana, pero tamén a literaria, a poética, é a protagonista deste monográfico de Revista das Letras, que se achega a un dos máis recentes fenómenos editoriais do país. “O fenómeno”, asegura Helena González, “é moi interesante porque no tránsito do século XX ó XXI xorde o momento da Literatura do eu. Era un lugar que a poesía ocupaba antes de que asumise, nestes últimos anos, o reto de ser un xénero ficcional. Pero hai que ter coidado: a Literatura do eu necesita que che teña ocorrido algo”. Claro que a reunión dunhas poesías completas non é estrictamente memorialismo, anque sexan, en certo modo, unhas memorias: a representación compacta duns textos que naceron illadamente e agora se reorganizan. Entendendo o memorialismo como un proceso literaturizador da vida e as ‘Poesías Completas’ como un proceso editorializante pódese afirmar que mentres as memorias son literatura, as ‘Obras completas’ deveñen nun modismo editorial. Ó fío, unha advertencia: calquera edición de obras completas dos homes e mulleres da escrita aínda vivos é necesariamente incompleta.

Asegura José Saramago que a novela non hai que alimentala nunca "cos feitos da propia vida do escritor, senón só da experiencia", e nesta declaración de principios parece establecer a fronteira entre unha Literatura de ficción e unha Literatura memorialista. Pero as delimitacións resultan, con frecuencia, difíciles, entre outras razóns porque memoria, á fin e ó cabo, é todo, e un afán memorialista hai en certos autores cando compilan os seus poemas e deciden presentalos nunha sorte de 'Obras completas'. É unha acción de freo e marcha atrás que, segundo algúns destes autores, xorden nun momento de reflexión e de toma de perspectiva. E, ás veces, a toma de perspectiva coincide coa recompilación das memorias, como é o caso de **Xosé María Álvarez Cáccamo**, un 'peso pesado' da Xeración dos 80 que acaba de reunir poemas e anuncia a súa autobiografía. Sen embargo, el non é o único, e o mundo editorial do país vive esta tempada unha auténtica explosión de 'textos reunidos' e reunión de memorias. Para a crítica **Helena González**, o fenómeno é "moi interesante" e obedece ó auxe da Literatura do 'eu', un lugar que antes ocupaba a poesía e que agora deixou en libre disposición "tras asumir no século XX o reto de ser un xénero ficcional". Con todo, alerta, "hai que ter coitado: para facer memoria téñenche que ter pasado cousas: As 'Décadas de LT' son monumentais, pero porque a **Luís Tobío** lle tocou vivir un momento histórico moi especial."

Franco Grande arredor da resistencia cultural da xeración da noite – sobre a que o autor está a preparar unha segunda entrega– ou as 'As décadas de T. L.' (Edicions do Castro, 1994) do finado **Lois Tobío** as que pola súa enormidade son eixo dun xénero que fai abrollar o valor e necesidade do rescate. Nelas, como en todas, devén un xogo de perspectiva, como vén precisar o escritor e académico **Méndez Ferrín** no prólogo da entrega de Franco: "Pro eu lembro cousas que Franco esquece e el revélame outras nas que eu non reparara. Aínda que o pallaso entrara na aula atrás do mariñeiro de maneira verdadeira e inequívoca, se eu me vise no trance de escribir a historia inesquencibel de aqueles días encantados, sen dúbida escribiría un libro distinto do de meu amigo e distinto do de calquera outro de nós outros que quixera evocar atal materia". Libro distinto de memoria que moitos adiviñan, a pesar da negativa do autor, trala última novela de **Méndez Ferrín** 'No ventre do silencio' (Xerais, 1999), quen propón unha lectura dos 'Anos Escuros' máis que como memorias como un "acto de introspección do seu autor e de pregunta ás propias raíces da autenticidade". Devólvenos Ferrín o recordo dunha máxima enunciada moitas veces por Otero Pedrayo: "O máis valioso que temos é aquilo que foi salvo do naufraxio dos nosos ideais adolescente".

Decidírase a escribir **Lois Tobío** as 'Décadas de T. L.' ó entender como entendía que "esta clase de

Para empezar, dáse unha obrigada contradición e advertencia: En calquera libro de memorias, os silencios falan. Tamén calquer edición de obras completas de autores vivos é necesariamente incompleta. Falan as memorias –aínda que os homes e mulleres das letras galegas non se prodigaron moito nesta xeira– tralos recantos da súa intimidade sobre tempos hoxe comentados. Foi **Carlos Velo** quen reparou no erotismo e como mantén Miguel Anxo Fernández no prólogo da edición da singular 'Memoria erótica' (Edicións A Nosa Terra, 1998), "sacode unhas lembranzas que outros escritores galegos do seu tempo simplemente desprezaron ou, vítimas de complexos e rémoras, silenciaron". Verteu no papel o despertar do sexo polas corredoiras, lameiros e palleiros de Cartelle no que fai memoria do seu Ourense estudantil. E de paso arremeteu contra o libro canónico das memorias que pon máis o acento nas datas, nos nomes e nas cousas.

Pero de que "Ourense foi a primeira cidade de Galicia na que se escoita falar en galego a homes con corbata e as mozas con tacón outo", lémollo, entre un sen fin de anécdotas e verdades, da man de **Luís Soto** en 'Castelao, a UPG e outras memorias' (Xerais, 1983) que abrangue dende as súas entradas e saídas do Partido Comunista de España ata a UPG ó PGP e Galicia Ceibe que dicta dende a 'suite' do Sanatorio Español de Mexico.

E chegan 'Os anos Escuros I' (Xerais, 1985) de

escritos non debían ser cousa exclusiva de homes importantes, sobranceiros da literatura, na ciencia, na arte ou na política, xa fosen por feitos por eles mesmos ou por algún achegado seu –a veces tamén para contar as súas feblezas por aquilo de que non hai home grande para o seu axuda de cámara– senón que conviña que os fixese asemade algúns do común, para deixar cumprida testemuña do seu tempo porque –mantiña– "a paisaxe histórica non se compón só de cumios ou picoutos senón tamén de vales e fondais". Da memoria esquecida, do dobre esquecemento da memoria das mulleres no exilio, xorden da man da editorial A Nosa Terra, nunha colección coordinada pola xornalista Carme Vidal, títulos como '**Mariví Villaverde**' (2002) ou '**Os diarios de Syra Alonso**': dous documentos excepcionais nos que por riba de todo faise xustiza histórica. O primeiro, sobre o lema de tres tempos e unha esperanza, fai crónica Mariví Villaverde, compañeira do fusilado Ramón de Valenzuela, da Galiza dos anos trinta e corenta cunha denuncia da tiranía do franquismo e a forza irreductible da liberdade. No segundo, Syra Alonso escribe as súas memorias cando o golpe militar do 1936 mata o seu compañeiro Francisco Miguel, o pintor que tanto a retratara e co compartía a súa axitada vida en París, México ou Cuba. Syra exiliase cos fillos a México e desde alí escribe uns 'Diarios', únicos na literatura galega, cos que contribúe dun xeito decisivo á restauración da memoria du-

nha muller galega silenciada.

Na reconstrucción, outros títulos como 'Terra matria dos soños' de **Pura Vázquez** en Abano Editores (Ourense, 1999) ou, en español, 'Soltando lastre' de **Ana María Alvajar** (2002) ou 'Testimonio de la guerra civil' de **Isabel Ríos** da colección Documentos para a historia contemporánea de Galicia de Edicións do Castro escólmense nun fondo que conta, entre outros, con títulos, en galego, como 'Os que non morreron', de **Xerardo Díaz**, 'Andrés Colombo', de **Andrés Colombo**; 'A crueldade inútil', de **Xerardo Díaz**; 'O río do tempo', de **Francisco Fernández del Riego**; 'Valentín Paz-Andrade. A memoria do século', de Tucho Calvo ou 'Anacos da vida dunha muller galega', **María Tobío** á par das monumentais memorias de Santiago Álvarez que, sobre seis tomos, dan testemuño da guerra do 36: "están escrita -di o autor- co corazón na man, sen ocultar nada do que considere importante". Escritas en español, o fondo acolle ademais os testemuños de Emilio González López, Carmen Antón, Paco Balón ou Mª Victoria Valenzuela.

Das últimas entregas, especial mención merece a de **Francisco Fernández del Riego** que fai autobiografía e crónica dun tempo, dunha xeración e dunha esperanza, en 'O Camiño Andado' (Galaxia, 2003): desde o espertar da República e o pulo do galeguismo ata o labor cultural para reconstruír na clandestinidade aquel alento esvaído. Desde a sublevación militar, que esborrallou o futuro, ata as posibilidades que abriu a chegada da democracia. "Nos momentos que escribo -relata Del Riego- estas páxinas tiradas da memoria, teño pasado a barreira dos noventa anos. Dispoño de lembranzas para poder matinar sobre moitos problemas (...) Sigo sendo fiel a dúas grandes paixóns: a de idea de Galicia e a Liberdade. Estou preparado para todo. Pero mentres me resten as forzas continuarei o camiño". Nin inercia, nin indiferencia, nin desalento. Porque Del Riego, como confesa, quere repetir o xa contado por el mesmo en 'O río do tempo', 'Ánxel Casal e o libro galego', 'O cego de Pumaradón', 'A xeración Galaxia', 'Pegada das viaxes'. Mesmo no que se di nos epistolarios de Ramón Piñeiro, Rodríguez Lapa, Luís Seoane, Álvaro Cunqueiro. De Piñeiro achegou Galaxia unhas polémicas "memorias", polo rebatidas como tales e discutidas, en 'Da miña acordanza'. Tamén a editora viguesa se encargara de publicar, de xeito postumo, a autobiografía de **García Barros**, Ken Keirades, baixo o título 'Dos meus recordos': unha miscelánea na que García Barros conta, con humor e amenidade, moitos dos casos e cousas que deixaron pegada na súa memoria. E da 'Revoeira' de **Núñez Búa** fixerao a editora Ir Indo: visión íntima e persoal dun galeguista histórico caído, segundo o crítico literario Ramón Nicolás, "certamente, nese anonimato inxusto que é lugar común para tantos esquecidos". Revoeira é o nome dos remuíños de terra que o vento lixeiro ergue nos camiños. Tal camiño seguiu, día a día. **Raimundo García**, 'Borobó', a quen lle debemos a entrega dos seus anacos: repaso dos amigos e os encontros.

Como "exercício literario que parte da memoria histórica dun habitante culturalmente cualificado da Galicia dos anos 70, 80, 90 e primeiros dous anos deste século en curso", presenta Fermín Bouza 'Aire para respirar' (Xerais, 2002) de **Antón Baamonde**: "un libro duro e cheo de pugnas, cousa non frecuente nas memorias ó uso en Galicia", en palabras do ensaísta. Baamonde, tamén ensaísta, fai as súas contas e abre o debate cun testemuño que achega "un tempo presente". Autobiográfico é 'Fisteus era un mundo' (A Nosa Terra) de **Lupe Gómez** onde a poeta da xeración 90, nacida a primeiros dos setenta, fai patria da infancia e da paisaxe perdida.

Pero Lupe Gómez é un caso excepcional, probablemente porque ningunha outra escritora -anterior ou coetánea- mantivo unha actitude poética esencialista coma ela: converter a propia vida en poesía ou, ó contrario, nutrir a poesía co sangue da

vida. En realidade, é imposible na extensa produción da autora de Curtis diferenciar experiencia vital e experiencia literaria: ambas coexisten nunha única vertende, redimensionando a poesía nun espazo tan próximo á plástica, á performance, como á escrita. A compilación de Lupe Gómez, neste sentido, é máis un exercicio poético que unhas memorias estrictas.

[Poesía completa]

Tampouco a reunión dunhas poesías completas é estrictamente memorialismo, anque sexan, en certo modo, unhas memorias, a representación compacta duns textos que naceron ailladamente e agora se reorganizan. A diferenza maior, a crucial, é que o memorialismo é un proceso literaturizador da vida, mentres as 'Poesías Completas' son un proceso editorializante: As memorias son literatura, as 'Obras completas' un modismo editorial.

Nos últimos meses, o fenómeno das obras completas converteuse nunha das novidades máis aparatosas do mercado galego, en especial o promovido por Espiral Maior que, incluso, abriu unha colección, 'Ópera omnia', con este formato. A el pertence a 'Poesía Completa' de **Manuel María** e a 'Poesía Completa' de **Antón Avilés de Taramancos**, esta última publicada con motivo do Día das Letras Galegas.

No caso de Manuel María, o volume permitiu realizar unha panorámica sobre a complexa obra do poeta da Terra Chá, que desde os anos cincuenta debuxou unha traxectoria onde caben todos os estilos, con series conectivas de sonetos dedicados a ámbitos xeográficos concretos e un peso específico da poesía social, da que o polifacético escritor se converteu nun dos seus máximos representantes durante a última fase de desenvolvemento deste xénero. No caso do volume de Taramancos, é o prototipo do específico deseño editorial de 'Obras Completas': cunha produción pechada e de continuidade imposible. Nestes dous casos, o formato ten por finalidade, como indica **Miguel Anxo Fernán Vello**, director de Espiral de Maior, ofrecer "o conxunto definitivo da obra de autores que teñen xa o seu patrimonio literario constituído".

Sen embargo, a editorial coruñesa intercala na súa colección tradicional volumes que, desde posicións e concepcións distintas, agrupan a poesía de autores xeracionalmente dispares, desde o xa falecido **Eusebio Lorenzo Baleirón** a un poeta como **Salvador García Bodaño**, pertencente á xeración florecida na posguerra. De feito, Espiral Maior imprentou selo propio na pasada tempada de nadal coa presentación simultánea de varios volumes destas características: a poesía completa de Xosé María Álvarez Cáccamo e doutro dos integrantes da xeración dos 80, **Vítor Vaqueiro**, coñecido pola súa obra narrativa. Moito máis espectacular aínda foi 'Do descoñecido ao descoñecido', un libro que recolle a poesía publicada por **Manuel Rivas** desde primeiros dos anos oitenta e que se converteu na obra máis exitosa da historia da editorial coruñesa. Ademais destes autores, Espiral Maior mantén en catálogo volumes que reúnen a poesía de **Xabier Seoane** e **Bernardino Graña**. En breve aparecerá tamén a de **Vicente Araguas**.

Para Fernán-Vello, este tipo de publicación non supón unha estratexia comercial, nin cre que sirvan de gancho para atraer máis lectores, agás no caso de Rivas, auténtico best seller do mercado editorial galego. Trátase, subliña Fernán-Vello, de "ir creando un canon de lectura, de oferta ó lector, a partir de obras con notable densidade no tempo, que permita apreciar a dimensión e profundidade dun autor. En certo modo, deste xeito, axúdase a establecer os poetas e a fixalos no tempo de forma definitiva".

Para a crítica **Helena González**, esta dinámica

editorial ten presupostos "moi lexítimos", en especial para ofertar "unha obra que non sempre é doado de atopar", pero tamén cre que existe unha certa estratexia comercial, porque "os lectores non habituais de poesía prefiren mercar obras completas ou antoloxías", como se buscasen "unha lectura case ilustrada".

Tamén considera Helena González que as poesías completas son "unha especie de monumentalización da obra propia" e que, ó mellor, "non hai que correr tanto para entrar na historia inmediata". Ó seu xuízo, na Literatura Galega "hai unha certa presa por monumentalizar determinados poetas e hai outros poetas, grandes e irrefutables, maiores, que non teñen antoloxías, poesías completas, nin obras reunidas".

Máis rotundo aínda se amosa **Fran Alonso**, coordinador editorial de Xerais, onde recentemente se iniciou unha liña nesta dirección coas poesías completas de **Darío Xohán Cabana** e **Xosé Miranda**. Proximamente aparecerán as de **María Xosé Queizán** e **Miguel Anxo Murado**, anque neste último caso é máis ben, puntualiza, "a reedición dos dous únicos títulos líricos en galego" do escritor lucense.

A xuízo de Fran Alonso, a publicación de poesías no formato de "completas é evidentemente unha estratexia editorial" e o segredo da estratexia está no "máis importante e difícil: acertar co autor. Reunir a súa obra significa posuír os dereitos dunha traxectoria e vencellala á editorial".

O certo é que Fran Alonso é o primeiro dos integrantes da denominada xeración dos 90 que, dalgún xeito, reuniu parte da súa poesía nun volume. Foi en 'Subversión', onde ofrecía un percorrido temporal polos libros que el consideraba integrantes dunha período determinado, a partir do máis recente. Ningún dos outros membros do grupo se presentou cun formato semellante, se ben, co tempo, engade o escritor, "tamén farán como os poetas dos oitenta, que son actualmente os que dominan na publicación da poesía completa. O tempo é determinante e a xeración dos 90 segue renovando continuamente a súa obra. Eu supoño que me animarei cando teña sesenta anos, polo menos".

O certo é que boa parte destes deseños editoriais abranguen en grande medida os poetas da xeración dos oitenta, que son tamén os que dominan o "canon" académico. Entre os nomes desta xeración que cabe engadir á listaxe, cabe engadir a **Xulio López Valcárcel**, **Ramiro Fonte** ou **Luís González Tosar**, este último nunha edición bilingüe de catalán e galego. Dunha xeración anterior, e nun volume publicado por Edicións do Castro, pódese atopar unha aproximación á traxectoria de María do Carme Kruckenberg en 'Poesía case completa'.

Fronte a esta recompilación dos poetas vivos, e aínda en plena produción, a recuperación dos clásicos foi moito máis tardía, reflexo dunha progresiva normalización do mundo editorial do país. Só a partir das últimas décadas se artellaron proxectos para achegar ás librerías en coleccións aquelas obras completas de **Manuel Antonio**, de **Ramón Cabanillas** ou de **Rosalía de Castro**, desenvolvidas por Sotelo Blanco. Paralelamente, outras coleccións, como a Biblioteca das Letras Galegas de Xerais, acometían edicións anotadas de obras completas en volumes dirixidos principalmente ós institutos.

Nos anos oitenta, reunírase xa en volumes hoxe case inencontrables a poesía de **Álvaro Cunqueiro**, editado por Galaxia, **Luís Pimentel** (a cargo da Deputación de Lugo), ou **Fermín Bouza-Brey**, homenaxeado por Xerais nunha fermosa edición. Recentemente, tamén apareceu no Castro a obra completa do seu irmán, **Luís Bouza-Brey**, que se une a un longo catálogo da recolección de autores históricos, en grande medida relacionados co Día das Letras Galegas, como **Aquilino Iglesia Alvariño**, **Leiras Pulpeiro**, **Marcial Valladares**, ou **Noriega Varela**, por citar só algúns.

Máis escasa é a recompilación da narrativa. Xerais, por exemplo, presentou o pasado ano a de Celso Emilio Ferreiro, que contén os dous únicos libros de ficción en prosa do autor, 'A fronteira infinda' (1972) e 'A taberna do galo' (1978).

Galaxia, pola contra, acomete desde hai algún tempo un proxecto máis ambicioso: publicar a obra completa do patriarca **Ramón Otero Pedrayo** ou dun escritor tan singular como **Eduardo Blanco-Amor**, do que sairá en breve un volume sobre o seu traballo fotográfico. Nesa liña, o título máis recente é a recuperación da prosa completa de **Ánxel Fole**.

S. Noia/A. R. López

Arriba, Manuel Rivas, estrela do mercado editorial galego. No centro, Bernardino Graña cos seus compañeiros de 'Bras Pintado'. Abaixo (esquerda) Syra Alonso. Á dereita, María Xosé Queizán. Na foto da páxina 3, Xosé María Álvarez Caccamo e Miguel Anxo Fernán-Vello.

